

A KÖNYV ÉS OLVASÓJA

*A 14–16. századi könyvkultúra
interdiszciplináris megvilágításban*

MTA-ELTE HECE
BUDAPEST
2018

A kötet tanulmányai előadások formájában elhangzottak a 2017. június 15-16-án
rendezett

A könyv és olvasója.

A 14–16. századi könyvkultúra interdiszciplináris megvilágításban
című konferencián.

A konferencia szervezői

az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatói,

az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport és

az MTA-ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport.

Készült az MTA Lendület LP-2014/8 pályázat támogatásával.

Borító illusztráció: Hertford College 2, Bodleian Library, Oxford, fol. 1r. (Részlet)
(Published with the permission of The Bodleian Libraries, The University of Oxford and
the Principal, Fellows and Scholars of Hertford College, Oxford)

© Szerzők, 2018

© Szerkesztők, 2018

Szerkesztette:

Fábián Laura

Lovas Borbála

Haraszi Szabó Péter

Uhrin Dorottya

Tördelte:

Kiss Béla

Felelős kiadó:

Kiss Farkas Gábor

ISBN 978-963-508-886-7

Nyomta és kötötte az Eurostile Nyomda és Grafikai Stúdió Kft.

Felelős vezető: Bak László

Tartalomjegyzék

Előszó

Monok István: A hagyományos és az újító a magyar könyvtörténetírásban. Előszó egy új generáció kötetéhez	9
---	---

Műfajok és befogadók

Kiss Farkas Gábor: „Önmagunkról szólván igen nagy haszon keletkezik a tanítás révén”. Önkomentár és tanítás a margókon a 14-16. században	15
Bartók Zsófia Ágnes: A Karthauzi Névtelen művének műfaji környezete	45
Gulyás Borbála: Szentgyörgyi Gábor Nádasdy Tamás-életrajza és sírfelirata Istvánffy Miklós másolati könyvében, valamint a nádor és felesége lékai síremlékén	59

Oxfordi kódexek

Fábián Laura: Nagy Lajos királytűkre: a <i>Secretum secretorum</i>	77
Molnár Dávid: Hunyadi Ferenc ismeretlen orvosi munkája Oxfordban	101

Egyetemek kulturális hatása

Haraszti Szabó Péter: Az egyetemek szerepe a huszita propagandában. A huszitizmusra reflektáló írások a 14–15. századi Magyarországon	115
Kelényi Borbála: Krakkói diákok könyvtára a középkorban	133

Hagiográfia

Uhrin Dorottya: Szent Katalin és a tükör 181

Korondi Ágnes: A *Vita et transitus Sancti Hieronymi* kelet-közép-európai és magyarországi elterjedéséről 193

Corvinák

Veszprémy Márton: Asztrológiai művek Mátyás király könyvtárában 215

Zsupán Edina: Kék és (arany)sárga. A festékek és az aranyozás vizsgálata mint a kodikológiai rekonstrukció eszközei 231

Egy budapesti olasz kódex

Bibor Máté János: Az Egyetemi Könyvtár Cod. Ital. 3 jelzetű kéziratának története és ismertetése 241

Falvay Dávid: Az Egyetemi Könyvtár Cod. Ital. 3 jelzetű kéziratának filológiai problémái 259

Fridl Viktória: Az Egyetemi Könyvtár Cod. Ital. 3 jelzetű kéziratának nyelve 273

Boreczky Anna: Képi bizonyosság? Problémák a Justinianus/Theodosius/Arcadius császár lovas szobrát ábrázoló rajz hitelessége körül 279

Névmutató 291

*A Vita et transitus Sancti Hieronymi kelet-közép-európai és magyarországi elterjedéséről**

A Nyulak szigeti domonkos apácák számára 1529 és 1531 között másolt *Érsekújvári Kódex* kiadási munkálatai kapcsán írott, 2011-es tanulmányában Madas Edit meggyőzően érvelt amellett, hogy e változatos tartalmú, igen terjedelmes kézirat¹ már az apácákat hamarosan kolostoruk végleges elhagyására kényszerítő török fenyegetés árnyékában készült, s mint ilyen, a *sororok* számára fontos anyanyelvi olvasmányokat gyűjtötte egybe, talán azzal a céllal, hogy kisebb, hordozható könyvtárat képezzen, ami menekülés esetén könnyen szállítható.² A kézirat Régi Magyar Kódexek sorozatbeli kiadásának bevezetőjében Madas Edit és Haader Lea megállapították, hogy a kódex vegyes tartalma ellenére tudatosan szerkesztett; nemcsak a Sövényházi Márta által másolt első rész, amely az egyházi év hamvazó szerdától pünkösdig terjedő időszakára való olvasmányokat, illetve a helyes szerzetesi életre buzdító és a halálra felkészítő szövegeket tartalmaz, hanem a második nagy szerkezeti egység is, amelyben a szentek élete a leghangsúlyosabb, s amelyet Sövényházi négy másik *scriptorral* együtt másolt.³ Az ívfüzetek, vízjelek és kezek vizsgálata alapján a kiadók arra a következtetésre jutottak, hogy „a kódex nem különálló művek későbbi összekötéséből jött létre, hanem az első kéz mindenütt jelen van, ő siettetheti az egybekötést is.”⁴

Ennek az elég tudatos szerkesztésnek az ismeretében, és figyelembe véve azt aényt is, hogy a kódex anyaga, különösen a szentekről szóló rész szervesen kiegészíti a margitszigeti zárda számára korábban másolt összeállítások anyagát (le-

* A szerző az MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport munkatársa. A tanulmány elkészítését az OSZK kutatónap megítélésével támogatta.

¹ MTAK Kézirattára, K 45. Kiad.: *Érsekújvári Kódex: 1529–1531*, kiad. HAADER Lea, bev. MADAS Edit, H. L., ROZSONDAI Marianne és WEHLI Tünde közreműködésével, Bp., A MTA Nyelvtudományi Intézete – MTAK – Tinta, 2012.

² MADAS Edit, *Az Érsekújvári Kódex mint a menekülő apácák hordozható könyvtára és két új forrásazonosítás (Műhelytanulmány) = Szöveg – emlék – kép*, szerk. BOKA László, P. VÁSÁRHELYI Judit, Bp., Bibliotheca Nationalis Hungariae – Gondolat, 2011, 91–104.

³ MADAS, HAADER 2012, i. m. 20–21.

⁴ *Uo.*, 14. Ld. még HAADER Lea, *Arcképtörödékek ómagyar scriptorokról = „Látjátok feleim...”: Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*, szerk. MADAS Edit, Bp., OSZK, 2009, 73.

gendái közül egyik sem fordul elő a *Cornides-kódex*ben), igen érdekes redundanciának tűnhet, hogy a kézirat két Szent Jeromosról szóló szöveget is tartalmaz. Az egyik, a kódex második nagy szerkezeti egységének első szövege, amelyet már a Sövényházit felváltó 2. kéz másolt egy két bifóliumból álló ívfüzet lapjaira,⁵ a *Szent Jeronimos doktornak ő boldogságos életi* címet viseli. Forrása, akárcsak a kódex legtöbb legenda-fordításáé, a *Legenda aurea*.⁶ Hét levéllel és két szövegegységgel (egy ismeretlen forrású, jórészt dialogikus prédikáció a Krisztus üres sírjánál kesergő Mária Magdolnáról,⁷ valamint Ferreri Szent Vince spanyol domonkos prédikátor *De tempore* sermőgyűjteményéből fordított két karácsonyi beszéd⁸) ez után egy újabb Jeromosról szóló írás olvasható a következő címfelirattal: „Ezenképpen ír vala Szent Ágoston doktor egy levelében, kit vala küldendő Szent Cirilasnak bódogságos Szent Jeronimosnak nagy dücséségéről, kit az véghetetlen irgalmasságú Úristen ada az ő szerető szolgáljának Szent Jeronimosnak az ő érdeme szerént.”⁹ E szöveg a korábbi legendától eltérően nem a szent élettörténetét ismerteti, bár tartalmaz olyan epizódokat, amelyek az egyházatyról szóló hagiográfiai szövegekből és életrajzokból részben ismerősek (pl. az aszketikus gyakorlatairól írottak). Fő célja, amely a gondolatmenet alakítását is meghatározza, a szent dicsérete, kiválóságának hangsúlyozása. Az állítólagos levél ennek érdekében túlradó csodálatot kifejező, lírai részeket és a tudós aszkéta tiszteletére buzdító passzusokat ötvöz látomásokat elbeszélő, narratív részekkel, illetve az utóbbiakba ágyazott (a levélíró Ágoston előtt megjelenő megboldogult Jeromos szájába adott) teológiai tárgyú, értekező szakaszokkal.

Az episztola forrása¹⁰ a *Patrologia Latina* Jeromos-kötetében *Epistola Augustini Hipponensis episcopi ad Cyrillum Jerosolymitanum episcopum, de magnificentis beati Hieronymi* címen szereplő, Szent Ágostonnak tulajdonított latin levél.¹¹ Ezt ebben a kiadásban, sok más korábbi kiadáshoz és kézirat másolathoz hasonlóan, két másik, Jeromos haláláról és a közreműködésével végbemenő csodákról szóló, szintén illusztris szerzőknek tulajdonított levél kíséri. A három szöveg közül a leghosszabb a Jeromos-tanítvány Cremonai Eusebiusnak tulajdonított írásmű.¹² Az Ágoston-episztolá-

⁵ *Érsekújvári Kódex*, i. m. 156^r–158^v/311–316. (A magyar nyelvű kódexekre hivatkozva lehetőség szerint a szakirodalomban általában használt paginaszámok mellett a fóliószámokat is megadom.)

⁶ HORVÁTH Cyrill, *Középkori legendáink és a Legenda aurea*, Bp., 1911, 39–40.

⁷ *Érsekújvári Kódex*, i. m. 159^r–160^v/317–321.

⁸ *Érsekújvári Kódex*, i. m. 160^r–161^v/321–324; 161^v–165^v/324–332.

⁹ *Érsekújvári Kódex*, i. m. 165^v–171^r/332–343.

¹⁰ CSAPODI Csaba, A „Magyar Codexek” elnevezésű gyűjtemény (*K 31 – K 114*), Bp., MTAK, 1973, 25.

¹¹ [PSEUDO]-AUGUSTINUS, *Epistola Augustini Hipponensis episcopi ad Cyrillum Jerosolymitanum episcopum, de magnificentis beati Hieronymi* = *Patrologiae cursus completus: Series Latina* (PL), red. Jacques Paul MIGNE, Paris, 1845, tom. 22, 281–289. *Bibliotheca hagiographica latina antiquae et mediae aetatis* (BHL), vol. 1, Bruxelles, Société des Bollandistes, 1898–1899, 3867. Eligius DEKKERS, Aemilius GAAR, *Clavis patrum latinorum* (CPL), Turnhout, Brepols, 1995, 367.

¹² [PSEUDO]-EUSEBIUS, *De morte Hieronymi ad Damasum* = PL 22, 239–282. BHL 3866.

nál jóval terjedelmesebb Jeruzsálemi Cirill erre megfogalmazott állítólagos válasza.¹³ A három művet gyakran *Vita et transitus Sancti Hieronymi* gyűjtőcímen emlegetik. Jelen tanulmány e szövegek eredetének, valamint kelet-közép-európai terjedésének (kéziratok, népnyelvű fordítások) bemutatásával világítja meg a magyar részfordítások irodalmi, kulturális és kegyességi hátterét.

A *Vita et transitus Sancti Hieronymi*, amint arra Jeromos reneszánszkori tiszteletét és ikonográfiájának alakulását vizsgáló monográfiájában Eugene Rice rámutatott, fontos szerepet játszott Szent Jeromos kultuszának 14–15. századi felívelésében és átalakulásában.¹⁴ Rice a három apokrif levél keletkezését a 14. század első évtizedére tette, s valószínűnek tartotta, hogy Jeromos tiszteletének népszerűsítése céljából készülhettek a szent ereklyéit őrző, római Santa Maria Maggiore bazilika környezetében, akárcsak a szent testének Betlehemből Rómába kerülését elmesélő *Translatio corporis beati Hieronymi*. Szerzőjük domonkosrendi szerzetes lehetett.¹⁵

Erika Bauer, aki a levelek Heinrich Haller által készített német fordítását adta ki¹⁶ és vizsgálta több publikációjában,¹⁷ a latin szövegek történetével foglalkozó tanulmányában, Ferdinand Cavallera 1922-es Jeromos-biográfiájának¹⁸ nyomdokain haladva, több ponton vitába szállt Rice elméletével.¹⁹ Amellett érvelt, hogy VIII. Bonifác pápa 1295. szeptember 20-i, a négy latin egyházdoktor tiszteletének fontosságát hangsúlyozó dekretálisa, amelynek szövege érintkezést mutat az Eusebius-levéllal, s amelynek alapján Rice 1295-öt *terminus post quem*nek tekintette, nem forrásul szolgált az apokrif íráshoz, hanem éppen ellenkezőleg, annak hatását mutatja. A leveleket tartalmazó két korai kódex tanulmányozása alapján meggyőzően cáfolta Rice azon kijelentését, amit az Bernard Lambert a Jeromos-művek kézíratait egybegyűjtő munkájának az apokrif levelekre vonatkozó adatai²⁰ alapján tett, miszerint a levelek egyik kézírata sem származik bizonyosan 1300 előtről. Bauer két fontos kéziratot is kétségkívül a 13. századra datált, s úgy vélte, a három mű jóval 1300 előtt keletkezhetett. Emellett

¹³ [PSEUDO-]CYRILLUS, *Epistola Cyrilli episcopi Jerosolymitani de miraculis Hieronymi ad Sanctum Augustinum episc. Hipponensem* = PL 22, 289–326. BHL 3868. CPL 367. A lefordított részek a kiadás második és harmadik fejezetében olvashatóak: PL 22, 290–295.

¹⁴ Eugene F. RICE, *Saint Jerome in the Renaissance*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1985, 49–63, 218–219.

¹⁵ Uo., 63, 218–219, 223–224.

¹⁶ Heinrich Hallers *Übersetzung der 'Hieronymus-Briefe'*, szerk. Erika BAUER, Heidelberg, Winter, 1984.

¹⁷ Köszönöm Sarbak Gábornak, hogy Bauer írásaira felhívta a figyelmemet.

¹⁸ Cavallera a monasztikus szerzetesi eszményeket tükröző Eusebius-levelet a 12. századra teszi, míg a másik két episztolát jóval későbbre a bennük megjelenő teológiai terminusok alapján. – Ferdinand CAVALLERA, *Saint Jérôme: sa vie et son oeuvre*, tome 2, Louvain–Paris, „Spicilegium Sacrum Lovaniense” Bureaux – H. Champion 1922, 144–145.

¹⁹ Erika BAUER, *'Zur Geschichte der Hieronymus-Briefe'* = *Festschrift Walter Haug und Burghart Wachinger*, Bd. I, szerk. Johannes JANOTA et al., Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1992, 305–321.

²⁰ Bernard LAMBERT, *Bibliotheca Hieronymiana manuscripta: La tradition manuscrite des oeuvres de saint Jérôme*, vol. III B, Haga, Martinus Nijhoff, 1970, 642–663 (903-as tétel).

a három levél tartalmi és szerkezeti elemzése alapján több szerzőt feltételezett. Az Eusebius-levél igényesebb, műveltebb közönség számára készült, szerkezete komplex, számos bibliai citátumot használ, s Jeromos halálát mint a példaszerű keresztény élet betetőzését mutatja be. A kéziratokban ritkábban fordul elő két társánál, viszont a német kutató által legrégebbinek tekintett kódex csak ezt tartalmazza. Az egyszerűbb kivitelű, látomásokat és csodaelbeszéléseket tartalmazó Ágoston- és Cirill-levél Bauer szerint valószínűleg nem a harmadik episztola megalkotójának tollából származik.

Még ha a levelek datálásának tekintetében Bauer közelebb látszik is járni az igazsághoz, Rice monográfiája jól vázolja a Jeromos-kultusz és -ikonográfia 14–17. századi alakulásának főbb irányvonalait. Míg a korábbi századokban egy, az egyházatya történeti alakjától itt-ott elhajló, de viszonylag józan, az életműhöz közeli Jeromos-kép élt, amelyet a tudós, az egyháztanító és az aszkéta szerzetes hármasa határozott meg, a 14. század elején drámai változás következett be a szent tiszteletében, aki ekkor emberfölötti erejű csodatevővé vált, s erős, dinamikus kultusz épült alakja köré.²¹ A 14. század első felében Szent Jeromos népszerűsítéséért a híres bolognai kánonjogász, Giovanni d'Andrea (Johannes Andreae) valóságos kampányt folytatott. Nemcsak gyűjteményt állított össze az egyházatyáról szóló legendákból, csodaelbeszélésekből, dicsérő szövegekből *Hieronymianus* címmel, hanem maga is szerzett verseket, imádságokat a tiszteletére, szertartásosan megülte ünnepét, templomokat, kápolnákat, oltárokat szenteltetett neki, az életét és csodáit ábrázoló festményciklust rendelt, s kialakította és terjesztette a választott patrónusát bíborosi kalappal és a megszelídített oroszlánnal ábrázoló képtípust.²² A 14. század közepétől a remete Jeromost példaképüknek tekintő itáliai és spanyol bűnbánó és remeteközösségek, például a Giovanni Colombini által alapított *gesuati*k vagy a Spanyolországban nagy népszerűsége szert tevő hieronymiták tették a *sancta rusticitast* hirdető, a világtól elvonuló, önmegtartóztató, bűnbánó szentet szélesebb társadalmi rétegek, kevésbé művelt hívők számára is hozzáférhető, kedvelt kegyességi modellé.²³ Ezzel szemben a 15. század humanistái, köztük a szent ünnepének tiszteletére minden évben szónoklatot tartó Pier Paolo Vergerio,²⁴ a tudós egyházatyát és bibliafordítót helyezték panegirikusaik középpontjába.²⁵

A *Vita et transitus Sancti Hieronymi* kéziratai együtt terjedtek a népszerűsödő Jeromos-kultusszal előbb Itáliában, majd Itálián kívül is. Bernard Lambert már fen-

²¹ RICE 1985, i. m. 46–48.

²² RICE 1985, i. m. 64–68.

²³ RICE 1985, i. m. 68–83.

²⁴ Vergerio Jeromosról készített beszédeiről ld. John M. McMANAMON, *Pier Paolo Vergerio (The Elder) and the Beginnings of the Humanist Cult of Jerome = The Catholic Historical Review* 71 (1985), 353–371; *Pierpaolo Vergerio the Elder and Saint Jerome: An Edition and Translation of Sermones pro Sancto Hieronymo*, szerk. John M. McMANAMON, Tempe, Arizona, Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, 1999.

²⁵ RICE 1985, i. m. 84–104.

tebb említett repertóriumában négyszáztíz olyan latin kódexet listázott, amelyek tartalmazzák legalább egyik, de több esetben inkább két, vagy mindhárom levelet. A kéziratok között sok a 14. századi, de zömük az 1400-as évekre datált.²⁶ Erika Bauer háromszázkilencven meglévő kéziratot említ a levelekről írott szócikkében.²⁷ A művek sikerét nemcsak a számos latin kézirat mutatja, hanem sok népnyelvű (toszkán, szicíliai, német, holland, francia, spanyol, katalán, dán, angol, cseh) fordításuk is.²⁸

A három szöveg disszeminációjában a 15. század második felétől fontos szerep jutott a nyomtatásnak is. A *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* internetes változatából ötvenhét olyan ősnymotatvány-kiadást gyűjtöttem ki, amelyek legalább részben tartalmazzák a *Vita et transitus Sancti Hieronymi*.²⁹ Ezen inkunábulumok egy része mindhárom levelet tartalmazza,³⁰ de előfordul külön az Eusebius-levél,³¹ illetve az Ágoston- és Cirill-levél közös, két Pszeudo-Jeromos episztolával kiegészített kiadása is.³² Viszonylag gyakran kerültek bele az apokrif levelek a Jeromos episztoláit összegyűjtő kötetekbe is.³³ Az említett ötvenhét ősnymotatvány-edíció több mint fele azonban a *Vita et transitus* anyanyelvű fordításait hozza. Az olasz kiadványok többségében a három levelet Jeromos-vita előzi meg, majd a dél-italiai Troia városában a szent közbenjárásával végbement csodák leírása, az egyházatyáról szóló idézetek és egy verses imádság követik.³⁴ E nyomtatványok nagy száma is jól mutatja, hogy a megújult Jeromos-kultusz Itáliában volt a legerősebb. Az egy-egy alnémet,³⁵ holland³⁶

²⁶ 12–13. századi: 1; 13. századi: 2; 13–14. századi: 4; 14. századi: 58; 14–15. századi: 21; 15. századi: 319; 15–16. századi: 2; 16. századi: 3. – LAMBERT 1970, i. m. 642–663. Mivel a kéziratok őrzőhely szerinti csoportosításban szerepelnek, s csak helyenként van feltüntetve az eredetük vagy középkori provenienciájuk, földrajzi megoszlásukra nem tudunk e repertóriumból pontos képet alkotni.

²⁷ 13. századi: 6; 14. századi: kb. 75; 15. századi: kb. 300; 16. századi: 1. – Erika BAUER, *Hieronymus-Briefe* = *Die deutsche Literatur des Mittelalters Verfasserlexikon*, III, szerk. Kurt RUH et al., Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1981, 1234.

²⁸ Lambert több mint ötven olyan kódexet sorolt fel, amelyben a három levél népnyelvi változatai legalább részlegesen előfordulnak: LAMBERT 1970, i. m. 743–789.

²⁹ *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/GWEN.xhtml> (Megtekintve: 2018. január 10.)

³⁰ GW 09447, GW 09448, GW 09449, GW 09450, GW 8 Sp.134a, GW 09452, GW 09453, GW 09454.

³¹ GW 09446.

³² GW 02949.

³³ GW 12420, GW 12421, GW 12423, GW 12424, GW 12425, GW 12426, GW 12428, GW 12429, GW 12430, GW 12431, GW 12432, GW 12433, GW 12434, GW 12435, GW 12436.

³⁴ GW 0294910, GW 09455, GW 09456, GW 09457, GW 09458, GW 09459, GW 09460, GW 09461, GW 09462, GW 09463, GW 09464, GW 09465, GW 09466, GW 09467, GW 09468, GW 09469, GW 09470, GW 09471, GW 09472, GW 09473, GW 09474, GW 02950 (csak az Ágoston- és Cirill-levelet tartalmazza).

³⁵ GW 09477.

³⁶ GW 09478.

és angol³⁷ kiadáshoz képest magasabb az ibériai félszigeten napvilágot látott katalán³⁸ és spanyol nyelvű³⁹ inkunábulumok száma, ami szintén nem véletlen. Amint fentebb már említettük, Itálián kívül itt működtek még a Jeromos patronátusa alá rendelt remeteközösségek, kongregációk. Ezek tagjai és a spirituális vonzáskörükbe tartozó hívők szívesen olvashatták anyanyelvükön a szentet magasztaló korpuszt.

Ősnyomtatványokról lévén szó, itt érdemes megemlítenünk egy olyan magyarországi kiadványt is, amelyik a három levél ismeretéről, felhasználásáról tanúskodik. Ez Laudivius Zacchia olasz humanista latin nyelvű Jeromos-életrajza, amelynek mára csak egyetlen példányban⁴⁰ ismert negyedik kiadása Magyarország második ősnyomdájában, az ún. Confessionale-nyomdában látott napvilágot 1478-ban vagy 1479-ben.⁴¹ Akárcsak a nyomda betűtípusa, a tudós bibliafordító életrajza is Nápolyból került Budára az Aragóniai Beatrix és Hunyadi Mátyás házasságának következtében megélénkülő nápolyi–magyar kapcsolatoknak köszönhetően. Ez a korábban Olaszországban háromszor is kiadott *vita* Jeromos szerzetesi, hittudói érdemei mellett klasszikus műveltségét is kidomborítja a humanista szónokok által az egyházatyáról készített panegirikuszok modorában. Csupán röviden hivatkozik az Eusebius-, Cirill- és Ágoston-levelekre és az általuk felsorakoztatott csodákra,⁴² miután hőse halálának körülményeit Pszeudo-Eusebius alapján foglalja össze.⁴³ A magyarországi nyomtatvány bizonyára könnyen olvasókra talált a királyi udvar humanistái között, akiknek körében Jeromos és művei népszerűek voltak. Ám e tudós humanisták Jeromos-képében az apokrif levelek csodái éppúgy kissé háttérbe szorulhattak az egyházatyá bölcс jámborságot ékesszólással egyesítő, művelt nyelvtudói és filológusi oldala mellett, mint azt a 15. századi itáliai humanista orációk kapcsán Rice megállapította.⁴⁴

Amennyire azt a középkori magyarországi könyvkultúra fennmaradt töredékeiből meg tudjuk állapítani, a *Vita et transitus Sancti Hieronymi* valószínűleg nem (vagy legalábbis nem csak) itáliai humanisták közvetítésével érkezett Magyarországra. Ennek bizonyítása érdekében szemügyre kell vennünk a levelek kelet-közép-európai megjelenését és terjedését.

³⁷ GW 12414.

³⁸ GW 09475, GW 09476.

³⁹ GW 0947810N, GW 09479, GW 09480, GW 09481.

⁴⁰ ELTE Egyetemi Könyvtár, Inc. 862.

⁴¹ *A második magyarországi ősnyomda egyik nyomtatványa: Laudivius Zacchia: Vita beati Hieronymi 1478/1479*, Hasonmás, bev. SOLTÉSZ Zoltánné, Bp., Magyar Iparművészeti Főiskola Typo-grafikai Tanszéke – Zrínyi Nyomda, 1975.

⁴² „Signa vero, ac porro miracula, que vivo ei ac mortuo testimonio sancitatis accessere hoc in loco referrem, nisi Cyrillus, Eusebius Cremonensis et Augustinus summa apud nostros auctoritate viri duobus pene eulogiis singula explicassent.” – SOLTÉSZ Zoltánné 1975, i. m. 75.

⁴³ RICE 1985, i. m. 102–104.

⁴⁴ RICE 1985, i. m. 84–104.

Jeromos kultusza a középkor folyamán kiemelt fontosságú volt a régió szláv népeinek körében. Mivel az egyházatya Dalmácia és Pannónia határán született, helyi szentként különös tiszteletnek örvendett a később azon a vidéken letelepedett szlávok körében, különösen Isztria, Dalmácia és Horvátország latin rítusú, de az egyházi szláv nyelvet és a glagolita írást használó kolostoraiban.⁴⁵ Itt nemcsak magától értetődő természetességgel tartották a szentet is szláv származásúnak, hanem fokozatosan kialakult és kezdett elterjedni az a tévhit, miszerint szláv nyelvre fordította a mise, illetve a Szentírás szövegeit, e szláv nyelvű szövegek terjesztésére pedig speciális szláv betűket talált fel, a glagolita ábécét. Ezt a hosszú évszázadokig virágzó, egyházpolitikailag, politikailag és kulturálisan egyaránt gyümölcsöző konstrukciót John V. Fine,⁴⁶ majd pedig több tanulmányban⁴⁷ és egy kitűnő monográfiában⁴⁸ Julia Verkholantsev elemezte. Mindkét szerző egyetért abban, hogy a szláv liturgikus szövegeknek és nyelvnek, amely Cirill és Metód a Morva Birodalomból a Balkánra menekülő tanítványaival érkezett délre, komoly egyházpolitikai tétje volt Dalmáciában és Horvátországban, a nyugati egyház peremvidékén, a keleti kereszténység határán. A pápaság e liturgikus nyelv használatával kapcsolatos álláspontja a 10–13. század folyamán többször változott; olykor betiltották, majd újra engedélyezték, amint ezt zsinati határozatok és különböző pápai ediktumok, levelek tanúsítják.⁴⁹ Egy ilyen pápai jóváhagyás, amelyben IV. Ince 1248-ban engedélyezte Fülöp zenggi püspök számára a szláv nyelv liturgikus használatát egyházmegyéjében, az első írásos dokumentum, amely megőrökíti, hogy a horvát klérus Jeromostól eredeztette szláv glagolita írását. Fine szerint ez a mítosz a szláv liturgikus nyelv támogatóinak tudatosan alkalmazott stratégiája volt a latinistákkal szemben.⁵⁰ Tőle és a horvát historiográfiától eltérően Verkholantsev felveti,

⁴⁵ Erről a glagolita írásbeliségről összefoglalóan ld. Eduard HERCIGONJA, *Glagolists and Glagolism = Croatia and Europe I: Croatia in the Early Middle Ages: A Cultural Survey*, szerk. Ivan SUPIČIĆ, London–Zagreb, Philip Wilson Publishers–AGM, 1999, 369–398; Uő, *Glagolism in the High Middle Ages = Croatia and Europe II: Croatia in the Late Middle Ages and the Renaissance: A Cultural Survey*, szerk. Ivan SUPIČIĆ, Eduard HERCIGONJA, London–Zagreb, Philip Wilson Publishers–Školska knjiga, 2008, 171–225. A témáról szóló, szélesebb közönséget megcélzó, reprezentatív kiadvány: Anica NAZOR, *Knjiga o hrvatskoj glagoljici: „Ja slovo znajući govorim...”*, Zagreb, Erasmus, 2008.

⁴⁶ John V. A. FINE, *The Slavic Saint Jerome: An Entertainment = Cultures and Nations of Central and Eastern Europe: Essays in Honor of Roman Szporluk*, szerk. Zvi GITELMAN et al., Cambridge, Mass., Harvard Ukrainian Research Institute, 2000, 101–112.

⁴⁷ Julia VERKHOLANTSEV, *Litera specialis... a beato Jeronimo: How Did Sts. Cyril and Methodius Lose Recognition as Inventors of the Glagolitic Letters to St. Jerome?* = *Ricerche slavistiche* 8 (54) 2010, 225–263; Uő, *St. Jerome, Apostle to the Slavs, and the Roman Slavonic Rite* = *Speculum* 87 (2012), 37–61; Uő, *St. Jerome as a Slavic Apostle in Luxemburg Bohemia* = *Viator* 44 (2013), 251–286.

⁴⁸ Julia VERKHOLANTSEV, *The Slavic Letters of St. Jerome: The History of the Legend and Its Legacy, or, How the Translator of the Vulgate Became an Apostle of the Slavs*, DeKalb, IL, Northern Illinois University Press, 2014.

⁴⁹ FINE 2000, i. m. 101–104; VERKHOLANTSEV 2014, i. m. 19–26, 37–45.

⁵⁰ FINE 2000, i. m. 101–104.

hogy szándékos hamisítás helyett a glagolita ábécét nem ismerő latin papság tévedése eredményezhette ezt az elképzelést, akik a Pseudo-Jeromos-i *Cosmographiában* közölt Aeticus Istricus-féle, állítólag Jeromos által nagyra becsült és megörökített ábécét azonosíthatták a glagolita írással. Az amerikai kutató szerint a horvát glagolitáknak sosem kellett megvédeniük írásuk jeromoszi eredetét a Római Kúriánál, ennek viszont érdekében állt a szláv rítus propagálása, mert ez eszköz lehetett a szláv nyelvű liturgiához szokott keleti keresztények felé közeledésben, terjeszkedésben. Rómának tehát kapóra jöhetett a latin keresztény, de szláv nyelvű liturgia feltételezett kapcsolata a nagy egyházatyával.⁵¹

Jeromos kultuszának és a *Vita et transitus Sancti Hieronymine* kelet-közép-európai térhódítása a szent szláv apostoli státuszának köszönhető. A csak anyai ágon Přemysl származású IV. Károly cseh király és német-római császár uralkodói reprezentációjában nagy szerepet szánt a szláv elemnek.⁵² 1347-ben megalapította az Emmausz (*Na Slovanech*) kolostort Horvátországból érkező, szláv nyelvű liturgiát használó, bencés szerzetesek számára. Az új intézményt egyéb szláv védőszentek mellett különösen a szláv patrónusnak tekintett Jeromos tiszteletére szentelték, s a szláv (egyházi) kultúra fő csehországi központjává vált.⁵³ A kolostor szerzetesei, patrónusuk állítólagos példáját követve, fontos szerepet játszottak a glagolita ósláv és cseh nyelvű szövegek készítésében, másolásában.⁵⁴ Ez a virágzó cseh írásbeliség később hatást gyakorolt a lengyel, horvát, sőt ruszin anyanyelvű irodalomra is.⁵⁵

⁵¹ VERKHOLANTSEV 2014, i. m. 54–60.

⁵² VERKHOLANTSEV 2014, i. m. 76–86.

⁵³ A kolostorról és szerepéről IV. Károly uralkodói reprezentációjában gazdag szakirodalom áll rendelkezésünkre. Ebből ld. Marie BLÁHOVÁ, *Klásterní Fundace Karla IV. = Emmauz, Benediktinský klášter Na Slovanech v srdci Prahy: soubor statí věnovaných znovuootevření chrámu Panny Marie a sv. Jeronýma benediktinského kláštera Na Slovanech, Opatství Emmauz*, szerk. Klára BENEŠOVSKÁ, Kateřina KUBÍNOVÁ, Praha, Academia, 2007, 18–31; Zoë OPAČÍČ, *Emmauzský klášter a Nové Město pražské: slovanská tradice, císařská ideologie a veřejný rituál v Praze 14. století = Emmauz* 2007, i. m. 32–60; Kateřina KUBÍNOVÁ, *Emmauzský cyklus: ikonografie středověkých nástěnných maleb v ambitu kláštera Na Slovanech*, Praha, Artefactum, 2012; *Slovanský klášter Karla IV.: Zbožnost, umění, vzdělanost / The Slavonic Monastery of Charles IV: Devotion, Art, Literary Culture*, szerk. Kateřina KUBÍNOVÁ, Praha, Artefactum, 2016. Megfontolásra érdemes Jan Dienstbier álláspontja, aki a korábbi szakirodalommal szemben amellett érvel, hogy a kolostor freskóinak programját a szerzetesi közösség bencés spiritualitása és Szent Jeromos művei határozták meg, nem pedig a császári reprezentáció: Jan DIENSTBIER, *Král nebo konvent? Otázky nad ikonografií emauzského typologického cyklu = Karel IV. a Emmauz: Liturgie - text - obraz*, szerk. Kateřina KUBÍNOVÁ et al., Praha, Ústav dějin umění AV ČR, 2017, 123–149; Uő, *Poznámka k poznámce: Ikonografie a emauzský typologický cyklus = Ikonografie: Témata, motivy, interpretace: Kniha k poctě Jana Rojta*, szerk. Richard BIEGEL et al., Praha, Karolinum, 2017, 125–138.

⁵⁴ VERKHOLANTSEV 2014, i. m. 90–106. Václav ČERMÁK, *Církevněslovanské písemnictví Slovanského kláštera v Praze = Cyrilometodějská misie a Evropa: 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu*, szerk. Pavel KOUŘIL et al., Brno, Archeologický ústav Akademie věd České republiky, 2014, 292–296.

⁵⁵ Erről többek között ld. VERKHOLANTSEV 2014, i. m. 136–139, 148–150, 160–161. Uő, *Ruthenica Bohemica: Ruthenian Translations from Czech in the Grand Duchy of Lithuania and Poland*, Wien,

IV. Károly más módon is népszerűsítette Jeromost, s erőfeszítései következtében az egyházatyá tisztelete megnövekedett Csehországban, noha a kultusz elsősorban a tudósok, értelmiségiek körében vált kedvelté, a kevésbé művelt rétegekben kisebb visszhangra talált.⁵⁶ Az uralkodó kultusznépszerűsítő tevékenységének köszönhető Giovanni d'Andrea *Hieronymianus*ának, valamint a *Vita et transitus Sancti Hieronymi*nak Csehországba érkezése is. Tőle kapott megbízást Johann von Neumarkt (a cseh szakirodalomban Jan ze Středy),⁵⁷ a humanista író, császári kancellár és litomyšli, majd olmützi püspök, hogy itáliai útján Jeromosról szóló szövegeket szerezzen be. E kérés értelmében ő másoltatta le ura számára ezeket a Jeromos itáliai kultuszában oly nagy szerepet játszó szövegeket. 1371 és 1375 között a jelentős írói életművet⁵⁸ hátrahagyó püspök a három apokrif levelet a császár sógornője számára német nyelvre is lefordította. Ezt a fordítást legutóbb⁵⁹ Joseph Klapper adta ki kritikai igénnyel.⁶⁰ Ő a német szöveggel párhuzamosan közli a latin forrásszöveget is nyolc olyan kelet-közép-európai kódex alapján, amelyek a IV. Károlynak címzett ajánlást is tartalmazzák, tehát biztosan a kancellár szövegének leszármazottai.⁶¹ A *Patrologia Latina* kiadásától eléggé eltérő szövegváltozatot Klapper a püspök-kancellár egyéni redakciójának tekintette.⁶² Azonban Erika Bauer megállapítása fényében, miszerint az általa vizsgált berni kézirat sok olyan olvasatot is tartalmaz, amelyet az olmützi

Berlin, Lit, 2008 (Slavische Sprachgeschichte, 3); Ludmila PACNEROVÁ, *Staročeske literární památky a charvátská hranatá hlabolice = Slovo* 55–56 (2008), 405–420. Martina KRAMARIČ, *Starochorvatské středověké překlady ze staročestiny a její staročeské předlohy = Cesta k rozmanitosti aneb Kavárenský povaleč digitálním historikem středověku: Sborník příspěvků k životnímu jubileu PhDr. Zdeňka Uhlíře*, szerk. Renáta MODRÁKOVÁ, Tomáš KLIMEK, Praha, Národní knihovna České republiky, 2016, 155–166.

⁵⁶ Eva Doležalová Jeromos kultuszának, alakjának népszerűsödését vizsgálva a huszittizmus előtti Csehországban a prágai ordinációs jegyzőkönyvek névadatai alapján jut erre a következtetésre: Eva DOLEŽALOVÁ, *Stopy svatého Jeronýma v Čechách na konci 14. století = Evropa a Čechy na konci středověku: Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*, szerk. Eva DOLEŽALOVÁ, Robert NOVOTNÝ, Pavel SOUKUP, Praha, 2004, 207–220.

⁵⁷ Róla ld. Ferdinand TADRA, *Kancléř Jan ze Středy a jeho „Život sv. Jeronyma“ = Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* 8 (1899), 421–426; Joseph KLAPPER, *Johann von Neumarkt, Bischof und Hofkanzler: Frührenaissance in Böhmen zur Zeit Kaiser Karls IV.*, Leipzig, 1964; Hans Jürgen RIECKENBERG, *Zur Herkunft des Johann von Neumarkt, Kanzler Karls IV = Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 31 (1975), 555–569.

⁵⁸ Többek között németre fordította még Pszeudo-Ágoston *Liber soliloquiorum animae ad Deum*át, és számos imádságot is írt. – *Schriften Johannis von Neumarkt*, szerk. Joseph KLAPPER, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, I–IV, 1930–1935.

⁵⁹ Korábban, a 19. században Anton Benedikt publikálta, de ő csak néhány kézirat alapján dolgozott: *Das Leben des Heil. Hieronymus: in der Uebersetzung des Bischofs Johannes VIII. von Olmütz*, szerk. Anton BENEDIKT, Prag, 1880.

⁶⁰ KLAPPER II, 1932.

⁶¹ A felhasznált latin kéziratok listáját és a szövegváltozataik egymáshoz való viszonyát összefoglaló stemmát ld. KLAPPER II, i. m. VIII–IX.

⁶² KLAPPER II, i. m. V–IX.

püspöknek tulajdonítottak, Johann von Neumarktnak a latin szöveg kezelésében felfedezni vélt „eredetisége” megkérdőjelezhető.⁶³

A *Vita et transitus Sancti Hieronymi* valószínűleg Johann von Neumarkt tevékenységének köszönhetően terjedt el nemcsak Csehországban, hanem a tágabb régióban is. A latin szöveg disszeminációjáról teljesen biztosat csak egy az összes kézirat alapján készített kritikai kiadás alapján mondhatnánk. Kérdés, hogy azok a kelet-közép-európai kódexek, amelyeket Klapper nem használt fel latin szövegkiadásához, mind a Johann von Neumarkt által lemásolt változatra mennek-e vissza. Itt nem vállalkozhatunk a három levelet tartalmazó összes kelet-közép-európai kézirat bemutatására, az általuk megőrzött szövegváltozatok filológiai viszonyrendszerének megrajzolására, viszont érdemes pár észrevételt tennünk a művet tartalmazó kódexek tartalmi felépítésére. A *Vita et transitus Sancti Hieronymi* szövegkörnyezetei ugyanis bizonyos mértékben árulkodnak arról is, hogy milyen szerepet és értelmezést tulajdonítottak e mű(vek)nek a kódexek összeállítói, illetve hogy milyen értelmezési lehetőségek nyílhattak meg 14. és 15. századi csehországi vagy ausztriai olvasók előtt. Ennek fényében azt is világosabban láthatjuk, milyen célból és milyen funkciókkal, lehetőségekkel felruházva érkezhettek meg a szövegek a középkori Magyarországra.

A cseh Nemzeti Könyvtár által létrehozott és fenntartott *Manuscriptorium* nevű,⁶⁴ illetve az Osztrák Tudományos Akadémia által működtetett manuscripta.at digitális könyvtárak, valamint a megfelelő kéziratkatalógusok segítségével áttekintettem e két országban őrzött, a vizsgált szöveget tartalmazó kódexek jelentős részét⁶⁵ különös tekintettel szövegválogatásukra, továbbá az eredetükről és provenienciájukról rendelkezésünkre álló adatokra. Mivel a kutatásnak ez a része még korántsem lezárt,⁶⁶ csak óvatos következtetéseket vonhatunk le az eddig megfigyelt általános tendenciákkal kapcsolatosan.

A vizsgált anyag alapján szembetűnő, hogy a levelek gyakran fordulnak elő a monasztikus irodalom kedvelt szerzői, például Clairvaux-i Szent Bernát vagy a szentviktori teológusok írásai mellett. A szerzetesi élet és lelakiség olyan népszerű szövegeinek társaságában olvashatók, mint a karthauzi II. Guigo általában e kódexekben Clairvaux-i Szent Bernát neve alatt szereplő misztikus traktátusa, a *Sca-*

⁶³ BAUER 1992, i. m. 311.

⁶⁴ <http://www.manuscriptorium.com/>

⁶⁵ Az összes Lambert által felsorolt (LAMBERT 1970, i. m. 642–663.), Prágában őrzött, cseh eredetű kódexet számba vettem, s az általa megadott listát további kódexekkel bővítettem, míg az osztrák állományból egyelőre a kisebb gyűjtemények és kolostori könyvtárak (Grác, Egyetemi Könyvtár/Neuberg, ciszterci kolostor; Klagenfurt, Studienbibliothek; Klosterneuburg, Stiftsbibliothek; Michaelbeuern, Benediktinerstift; Rein, Zisterzienserstift; Salzburg, Universitätsbibliothek; Sankt Florian, Stiftsbibliothek) Lambert által említett kéziratait vizsgáltam. Az Osztrák Nemzeti Könyvtár nagyszámú, a leveleket tartalmazó kódexe, valamint a lengyel anyag még hátra van.

⁶⁶ A rájuk vonatkozó kutatási eredmények összegzése és digitális másolatuk megtekintése után a kódexek kézbevétele is szükség lesz, ami egy hosszabb távú kutatás keretei között valósítható meg.

la claustralium,⁶⁷ Nagy Szent Gergely *Dialógusok négy könyve* című műve, amely a levelekhez hasonlóan számos, szerzetesekhez kapcsolódó csodát ír le,⁶⁸ vagy III. Ince pápa *De contemptu mundi sive de miseria humanae conditionis* című aszketikus munkája.⁶⁹ Előfordul Bonaventura *De perfectione vitae ad sorores*,⁷⁰ és a neki tulajdonított *Regula monachorum*⁷¹ is. S nem véletlen az egyházatya nevezetes Eustochiumhoz írott 22., a szüzességről szóló levelének közvetlenül a *Vita et transitus* mellé másolása sem,⁷² hiszen az aszketikus élet lelkes híve ebben fogalmazta meg legvilágosabban életideálját. Ezeknek a szövegeknek a társasága a három apokrif levél olyan olvasatát erősíthette fel, amely Jeromost ideális szerzetesként, kolostoralapítóként és aszkétaként állította az olvasók elé.

A Jeromosról szóló versek, imák gyakori megjelenése⁷³ (általában Giovanni d'Andrea neve alatt) a levelek után egyértelműen az itáliai kultuszépítő szövegek importálásának, Johann von Neumarkt közvetítői tevékenységének nyomát őrzi, s hozzájárulhatott az egyházatya tiszteletének kelet-közép-európai erősödéséhez.

Azonban a *Vita et transitus* kétségtelenül leggyakoribb kontextusát a bűnbánatról, gyónásról szóló traktátusok képezik, mint például Pszeudo-Ágoston *Soliloquiája*⁷⁴ vagy Sevillai Izidor a bűnös lélek és a vigasztaló értelem bűnbánatra sarkalló dialógusát leíró *Synonymorum libri duója*.⁷⁵ Ezeknek a szövegeknek a Jeromosról szólókkal való együtt forgalmazása a szent világmegvető vezeklői, aszkétai oldalával függhet össze, amely annyira kedveltté tette őt az itáliai bűnbánó és remeteközösségek körében, mint azt fentebb láttuk. Ezek a traktátusok kiegészülve a vizsgált kódexekben szintén gyakran előforduló, bűnökkel és erényekkel foglalkozó írásokkal pasztorációs segédanyagként is szolgálhattak, ugyanis az ezeket tartalmazó kódexek több esetben lelkipásztori feladatokat is ellátó szerzetesi közösségek (ágostonos kanonokok, minoriták) birtokában voltak a 14–15. században.⁷⁶

Talán az a tény, hogy e kódexeket pasztorációs segédletnek is szánták, eredményezhette egy olyan szöveganyagnak az apokrif levelek szomszédságába kerülését,

⁶⁷ Prága, Národní knihovna České republiky: V.G.21.; XII.B.14.; XIV.D.23.

⁶⁸ Prága, Národní knihovna České republiky: XII.B.14.; Klagenfurt, Studienbibliothek: Pap.-Hs. 55; Klosterneuburg, Stiftsbibliothek: CCI 234.

⁶⁹ Prága, Národní knihovna České republiky: XIV.D.23.; Klosterneuburg, Stiftsbibliothek: CCI 265.

⁷⁰ Prága, Národní knihovna České republiky: VII.E.13.

⁷¹ Michaelbeuern, Benediktinerstift: Man. cart. 41.

⁷² Prága, Národní knihovna České republiky: I.F.9.; Michaelbeuern, Benediktinerstift: Man. cart. 41.

⁷³ Prága, Národní knihovna České republiky: IV.B.25.; VII.E.13.; VIII.D.23.; IX.B.4.; XIV.D.23.

⁷⁴ Prága, Národní knihovna České republiky: IV.B.25.; Klagenfurt, Studienbibliothek: Pap.-Hs. 55.

⁷⁵ Prága, Národní knihovna České republiky: IV.B.25.; V.G.21.; Salzburg, Universitätsbibliothek: V.1.H.153; Brünn, Moravská zemská knihovna v Brně: Mk-0000.046.

⁷⁶ Az ilyen provenienciájú kódexek: Klosterneuburg, ágostonos kanonokok: CCI 208; CCI 265; Sankt Florian, ágostonos kanonokok: XI.106.; Borovany, ágostonos kanonokok (Prága, Národní knihovna České republiky: I.F.9.); Třeboň, ágostonos kanonokok (Prága, Národní knihovna České republiky: XIV.C.18.); Krupka (Graupen) minoriták (Prága, Národní knihovna České republiky: VII.E.13.)

amely Jeromos harcos eretnekellenességét, *athleta fidei* szerepkörét erősítette fel. A felső-ausztriai Sankt Florian ágostonos kolostorának könyvtárában őrzött, XI.106. jelzetű, 15. századi papírkódex kánonjogi témájú szöveggel indul, majd *quaestiók* következnek a keresztelezésről, a feltámadásról és az eucharisziáról. Ezeket Henricus de Hassia *Summájának* egyes *quaestiói* és egyházjogi feljegyzések követik, majd a világi papok életére vonatkozó szabályok olvashatóak. Ide (fol. 107–154) másolták be a három, Jeromosról szóló apokrif levelet, s közvetlenül utánuk ugyanaz a kéz több mint száz levélnyi (fol. 155–265) a husziták tanításait cáfoló, s az ellenük szervezett keresztes háborúhoz kapcsolódó szöveget jegyzett le.⁷⁷ Ezek a huszitaellenes írárok nagy érdeklődésre tarthattak számot a Csehországhoz közeli kolostor lelkigondozást is végző lakói körében. Jeromos kultuszának sokrétűségét jelzi, hogy csehországi kódexek ezzel szemben Husz János vagy John Wyclif művei mellé válogatják be a szláv apostol dicséretét hirdető leveleket. A cseh Nemzeti Könyvtár III.C.13. jelzetű, 1412–1413-ra datált papírkódexe⁷⁸ a három levél mellett többek között Hugo von Ripelin teológiai kompendiumát, két Husz-művet, egy beszédet az eucharisziáról, egy traktátust a gyónásról, egy a Talmuddal polemizáló teológiai munkát, Szűz Mária és Szent Anzelm passiódialógusát, valamint III. Ince pápa a subiacói szerzetesekhez írott levelét⁷⁹ tartalmazza. Az ugyanott őrzött, IV.B.25. jelzetű, a 15. század első negyedében másolt kódex⁸⁰ a prágai egyetem utrakvista rektorának, az ifjabb Václav Korandának a tulajdonában volt, s valószínűleg tükrözi az érdeklődési körét. A kézirat Wyclif *De officio regis* című traktátusával indul, nagybőjti beszédekkel és egy a hitről szóló értekezéssel folytatódik, amit a hét bűnbánati zsoltár Cassiodorusnak tulajdonított magyarázata követ. Ezután került bele a három Jeromosról szóló episztola és Franciscus Thebaldini a szentet dicsérő és a cseh kódexekben az apokrif levelek végén gyakran felbukkanó verse. Ezek után egy 14. századi, Jan Hus előfutárának tekintett cseh prédikátor, Jan Milíč z Kroměříže neve alatt szereplő, Szűz Máriáról szóló prédikáció bevezetője, *prothematája* áll. Majd Pszeudo-Ágoston *Soliloquiája* és Sevillei Izidor *Synonymorum*

⁷⁷ A kódex leírását ld. Albin CZERNY, *Die Handschriften der Stiftsbibliothek St. Florian*, Linz, 1871, 48–49. A huszitaellenes szövegeket Valentin L. Portnykh azonosította: Valentin L. PORTNYKH, *An Unknown Short Version of the Treatise De predicatione sancte crucis by Humbert of Romans = Studi medievali* 56 (2015), fasc. 2, 731–733.

⁷⁸ Leírását ld. Joseph TRUHLÁŘ, *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum, qui in c. r. bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur*, I, Praga, Regia Societas Scientiarum Bohemica, 1905, 173–174 (444-es tétel), illetve: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=RASTIS-NKCR_III_C_13____1OY24Xr-cs#search. (Megtekintve: 2018. 04. 18.)

⁷⁹ A kódex a pápa nevét nem említi. Címként a levél a huszita egyházkritika szempontjából igencsak beszédes témáját adja meg: *Contra proprietatem monachorum*.

⁸⁰ Leírását ld.: TRUHLÁŘ 1905, i. m. 252 (627-es tétel), illetve: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_IV_B_25____2BXJY82-cs#search. (Megtekintve: 2018. 04. 18.)

libri duója olvasható. A kódex végén álló levélre különböző teológiai feljegyzéseket írtak. E két kódex szemléletesen mutatja, hogy Jeromos alakja és kultusza a huszita értelmiség számára is vonzerővel bírt.

Mielőtt rátérnénk a *Vita et transitus Sancti Hieronymi* középkori magyarországi jelenlétére, nem szabad megfeledkeznünk a régió – a már említett Johann von Neumarkt-féle német fordítás melletti – egyéb anyanyelvű átültetéseiről sem. A kancellár nagy népszerűségnek örvendő⁸¹ szövegének születésével körülbelül egyidőben egy ausztriai karthauzi szerzetes egy másik középfelnémet részfordítást készített, amely azonban csupán egyetlen bécsi kódexben maradt fenn.⁸² A harmadik középfelnémet változatot jóval később, 1464-ben hozta létre a dél-tiroli Allereingelberg karthauzi kolostorban a már fentebb említett Heinrich Haller.⁸³

Még a 14. században, nem sokkal azután, hogy a latin szöveg Csehországba érkezett, ismeretlen fordító cseh nyelvre is átültette a leveleket.⁸⁴ A cseh fordítást négy kézirat is megőrizte,⁸⁵ egy 14.⁸⁶ és három 15. századi. Míg a 14. századi prágai és a 15. század eleji, Olmützben őrzött kódexek⁸⁷ csak az episztolákat tartalmazzák, a 15. század második felében másolt olmützi kézirat két másik cseh nyelvű szöveget is tartalmaz, Szent Brigitta népszerű revelációinak fordítását és egy példagyűjteményt, amit a cseh szakirodalom *Olomoucké povídky* néven szokott emlegetni.⁸⁸ Az 1433 és 1466 közé datált másik prágai kódexben⁸⁹ pedig még *Tobiáš könyve*,

⁸¹ Erika Bauer öt 14. századi, több mint negyven 15. századi kéziratot, s ezen a középfelnémet verzió alapuló alnémet és holland variánsokat említ. – BAUER 1981, i. m. 1235.

⁸² Bécs, Österreichische Nationalbibliothek: Cod. 2956. A kódex leírását ld. Hermann MENHARDT, *Verzeichnis der altdeutschen literarischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek*, Bd. 1, Berlin, Akademie Verlag, 1960, 663–666, illetve: http://manuscripta.at/mit/hs_detail.php?ID=11988 (Megtekintve: 2018.04.19.).

⁸³ A további német fordításokra, amelyek azonban már az általunk vizsgált régió kívül jöttek létre, itt nem térünk ki. Ezekről ld. BAUER 1981, i. m. 1236–1238.

⁸⁴ *O sv. Jeronymovi knihy troje: Podle rukopisu Musea Království českého v Praze*, szerk. Adolf PATERA, Praha, Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1903.

⁸⁵ PATERA 1903, i. m. VI–XIV.

⁸⁶ Prága, Knihovna Národního muzea, III. B. 8. Patera leírása mellett még ld. František Michálek BARTOŠ, *Soupis rukopisů Národního musea v Praze*, I, Praha, 1926, 116 (568-as tétel) http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=RTRBAR-NMP_III_B_8_3174CS2-xx (Megtekintve: 2018.04.19.).

⁸⁷ Olmütz, Vědecká knihovna: M I 1. Leírása: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-VKO_M_I_1_oEZUA7E-cs, valamint: <http://dig.vkol.cz/dig/mi1/popis.htm> (Megtekintve: 2018.04.19.).

⁸⁸ Olmütz, Vědecká knihovna: M II 190. Leírása: http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-VKO_M_II_190_2PLT9XE-cs, valamint: <http://dig.vkol.cz/dig/mi190/popis.htm> (Megtekintve: 2018.04.19.).

⁸⁹ Prága, Národní knihovna České republiky: XVII. E. 9. Leírása: Joseph TRUHLÁŘ, *Katalog českých rukopisů c. k. veřejné a univerzitní knihovny pražské*, Praha, I. a III. třída České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnot a umění, 1905, 73 (1865-ös tétel), illetve <http://www.manuscriptorium.com>.

valamint a bűnről, Isten szeretetéről, a kegyelemről, a lelki menyezőről, Mária mennybeviteléről és az áldozásról szóló traktátusok és elmélkedések olvashatók.

A *Vita et transitus Sancti Hieronymi* nemcsak észak-nyugati és nyugati szomszédaink körében talált olvasókra, fordítókra. Fentebb már volt szó a horvát-országi, isztriai és dalmáciai glagolita szerzetesek Jeromos-kultuszáról. Amint azt a szent dalmáciai tiszteletéről doktori disszertációt készítő Ines Ivić több tanulmányában bemutatta, a glagolita kolostorok lokális kultusza a 15. századi Dalmáciában újabb impulzust kapott az intenzívebbé váló olasz kulturális kapcsolatoknak köszönhetően, és a regionális, etnikai identitásformálás eszközévé vált a régió egyes városainak velencei fennhatóság alá kerülésével.⁹⁰ A három apokrif levél bizonyára közvetlenül Itáliából származó példányaival kerülhetek kapcsolatba az olyan dalmáciai humanisták, mint a latinul és horvátul is alkotó spalatói/spliti Marko Marulić, aki kéziratban maradt latin nyelvű Jeromos-életrajzot készített. Ehhez a *Vita et transitus* fontos forrásul szolgált.⁹¹ A dalmáciai költő egy másik munkájának, a *De institutione bene vivendine* a kapzsiságról szóló fejezetében⁹² a Cirill-levél egyik csodájára hivatkozik. Az új, humanista típusú írói körök mellett a glagolita szerzetesi irodalom is ápolta Jeromos emlékét. Több életrajzi és liturgikus szöveg is olvasható róla a 15. századi horvát glagolita írásbeliség fennmaradt emlékeiben.⁹³ A *Legenda aurea*-beli legendaváltozat egy cseh nyelvű *passionale* közvetítésével került be az 1468-ban glagolita írással másolt, főként hagiográfiai szövegeket és apokrifokat tartalmazó *Petris-gyűjteménybe* (*Petrisov zbornik*).⁹⁴ A Cirill- és Ágoston-levelek latin mintán alapuló glagolita változata a 14–15. századi *Ivančičev-gyűjteményben* (*Ivančičev zbornik*), míg az Eusebius-levél részlete egy 15. századi glagolita töredéken⁹⁵ olvasható.⁹⁶ A három levél Jeromos *vitájának*, a troiai csodáknak és egy

com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-NKCR_XVII_E_9____3BI9BL7-cs (Megtekintve: 2018.04.19.).

⁹⁰ Ines Ivić, *Jerome Comes Home: The Cult of Saint Jerome in Late Medieval Dalmatia* = *Hungarian Historical Review*, 5 (2016), 618–644; Uő, *The “Making” of a National Saint: Reflections on the Formation of the Cult of Saint Jerome in the Eastern Adriatic* = *Il Capitale Culturale: Studies on the Value of Cultural Heritage*, Supplementi 7 (2018) 247–278.

⁹¹ Darko NOVAKOVIĆ, *Novi Marulić: Vita divi Hieronymi (British Library Ms. Add. 18. 029) = Colloquia Maruliana*, 3 (1994), 12.

⁹² *The Marulić Reader*, szerk. Bratislav LUČIN, Split, Književni krug Split, 2007, 40–41.

⁹³ Ines Ivić jó angol összefoglalást ad ezekről a horvát szakirodalom alapján: Ivić 2016, i. m. 623–626. Horvátul ld.: Vesna BADURINA-STIPČEVIĆ, *Legenda o Jeronimu u starijoj hrvatskoj književnoj tradiciji* = *Wiener Slawistischer Almanach Sonderband* 82 (2013), 17–26.

⁹⁴ Vesna BADURINA-STIPČEVIĆ, *Legenda o svetom Jeronimu u hrvatskoglagoljskom Petrisovu zborniku (1468)* = *Radovi: Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 47 (2015), 337–350.

⁹⁵ Zágráb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Fragm. glag. 77.

⁹⁶ Vjekoslav ŠTEFANIĆ, *Glagoljski Transit Svetog Jeronima u starijem prijevodu* = *Radovi Staroslavenskog instituta* 5 (1964) 106–143; BADURINA-STIPČEVIĆ 2015, i. m. 340; Uő 2013, i. m. 20–21.

Marulić által írott versnek a társaságában egy 1487-es velencei nyomtatvány alapján készült 1508-as zenggi glagolita ősnymtatványban is megjelent.⁹⁷

Bár e dalmáciai fordítások és kiadások is közvetíthették a Jeromos-kultuszt és a *Vita et transitus Sancti Hieronymi*t a magyarországi literátusok felé, a fennmaradt latin kódexek északi terjedési útvonalat mutatnak. A kelet-közép-európai régió e sokoldalú szentjéről szóló három levél a 15. század folyamán Magyarországra Lengyelország felől jutott el, ahová minden bizonnyal Csehországból került át. A Csehországban meghonosított kultuszt (és a három apokrif levelet) a prágai egyetemen tanult krakkói egyetemi professzorok, vagy a prágai *Na Slovanech* kolostorból Anjou Hedvig és Jagelló Ulászló által Krakkóba hívott glagoliták közvetíthették Lengyelországba. Az utóbbiak számára az uralkodópár Kleparzban szláv rítusú kolostort alapított.⁹⁸ Jeromos szláv apostoli oldala nem talált visszhangra Lengyelországban, de a dicséretét hirdető három levél olvasókra és terjesztőkre lelt.

Krakkóban készült két olyan, az episztolákat tartalmazó latin kódex is, amelyek később Magyarországra kerültek. Az ELTE Egyetemi Könyvtár Cod. Lat. 108 jelzetű, 339 fóliós papírkódexét, a *scriptori* bejegyzések⁹⁹ szerint, 1429–1433-ban másolta egy Johannes Pfaffen de Zeypisch (Zjwiec) nevű pap.¹⁰⁰ Egy másik bejegyzés elárulja, hogy a kézirat a krakkói Szűz Mária kolostor birtokában volt.¹⁰¹ A kéziratban a kifejezetten lengyelországi vonatkozású jogi szövegek mellett¹⁰² olyan teológiai munkák veszik körül a három levelet, amelyek, akárcsak amint fentebb láttuk több cseh és osztrák kódex esetében, a lelkipásztori munkát segíthették, például Pszeudo-Jeromos *Speculum peccatorum*a,¹⁰³ Thomas de Chabham itt IV. Inccének tulajdonított *Summa de poenitentiá*ja,¹⁰⁴ vagy Henricus de Frimaria a tízpa-

⁹⁷ ŠTEFANIĆ 1964, i. m. 100–106; Anica NAZOR, *Senjski Transit svetoga Jerolima i njegov predložak*, *Slovo* 18–19 (1969), 171–188; Uő, *Neki pokušaji ponovnog izdanja senjskoga Transita sv. Jerolima = Senjski glagoljaški krug 1248. – 1508.: Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga u Zagrebu 21. i 22. studenoga 1994. godine u povodu 500. obljetnice senjskoga glagoljskoga Misala 1494.*, szerk. Milan MOGUŠ, Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1998, 121–127; NAZOR, *Dvanaesterička legenda o svetom Jeronimu = Slovo* 15–16 (1965), 214–224.

⁹⁸ A kleparzi alapításról, céljairól és rövid utóéletéről, valamint a lengyelországi cseh kulturális hatásról ld. VERKHOLANTSEV 2014, i. m. 124–157.

⁹⁹ Fol. 126^v: „Explicit summa Innocentii quarti de penitentia finita per Johannem Pfaffen de Zeypisch” (Zjwiec), fol. 188: „Expliciunt Statuta provincialia Anno (MCCCC) XXIX per manus Johannis presbiteri de zeypisch.”

¹⁰⁰ A kódex leírását ld. Mezey László katalógusának Tóth Péter által revideált és bővített változatában: TÓTH Péter, *Catalogus codicum latinorum medii aevi Bibliotheca Universitatis Budapestinensis*, Bp., 2008, <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/32258> (Megtekintve: 2017.05.23.).

¹⁰¹ Fol. 254^v: „Anno domini millesimo cccc° in dote plebani ad Sanctam Mariam Cracovie.”

¹⁰² Fol. 153–188: Nicolaus Traba: *Statuta provincialia archiepiscopatus Gnesnensis*; fol. 188–198: Adalbertus Jastrzembiec Episcopus Cracoviensis: *Constitutiones Synodales*.

¹⁰³ Fol. 1^r–3^r.

¹⁰⁴ Fol. 5^r–124^r.

rancsolatról szóló magyarázata.¹⁰⁵ Az olyan misztikus munkák, mint Bonaventura *Soliloquima*,¹⁰⁶ vagy az aszketikus életről szóló művek, mint az Ágostonnak tulajdonított Adalgerus Episcopus-traktátus, *Admonitio ad nonsuindam reclusam*¹⁰⁷ és a prágai Hieronymus Albertus *Linea salutis heremitaie*¹⁰⁸ már a kódex későbbi tulajdonosai számára is találó olvasmánynak bizonyulhattak. A kézirat ugyanis Krakkóból a lehnici karthauziak könyvtárába került. A Lengyelország felé vezető egyik fő útvonal mentén elhelyezkedő kolostor gyűjteménye gyakran bővült átutazók vagy a kolostorban időzők (köztük krakkói papok, egyetemi tanárok) könyvajándékaival.¹⁰⁹ A remeteségbe vonuló, aszkéta Jeromost magasztaló levelek¹¹⁰ és szövegekörnyezetük kiválóan szolgálhatták a remeterend lehnici tagjainak lelkiépülését. A többnyelvű Szepeességben működő lehnici kolostor németajkú lakói anyanyelvükön is olvashatták a *Vita et transitust*, ugyanis a ma Cod. Germ. 1 jelzettel szintén az Egyetemi Könyvtárban őrzött kódex tartalmazza a szöveg Johann von Neumarkt-féle fordítását.¹¹¹

Szepeességi, löcsei provenienciájú az a valószínűleg szintén lengyel eredetű, 15. század eleji kódex, amelybe a három levél elé Matthaeus de Cracovia *Dialogus sive Conflictus conscientiae et rationis* című művét másolták be, s amelyet ma a gyulafehérvári Batthyáneumban őriznek.¹¹² További két, a *Vita et transitus Sancti Hieronymi*t vagy részleteit tartalmazó kódex a körmöcbányai plébánosok segédköny-

¹⁰⁵ Fol. 198^r–231^r.

¹⁰⁶ Fol. 284^r–306^r.

¹⁰⁷ Fol. 126^v–139^r.

¹⁰⁸ Fol. 306^r–330^r.

¹⁰⁹ A lehnici karthauzi könyvtár állományának rekonstruálását az ELTE Egyetemi Könyvtárban fennmaradt darabok alapján ld. FODOR Adrienne, *A lehnici karthauzi könyvtár*, Bölcsészdoktori disszertáció, Bp., 1979 (a krakkói kapcsolatról: 34, 51–53). A dolgozat rövidebb, német nyelvű, publikált változata: Uő, *Die Bibliothek der Kartause Lechnitz in der Zips vor 1500 (Geschichte und Buchbestandsrekonstruktion)* = *Armarium: Studia ex historia scripturae, librorum et ephemeridum/ Studien aus der Geschichte der Schrift, der Bücher und der Periodica*, szerk. PÍROSKA DEZSÉNYI SZEMZŐ, László MEZEY, Bp., Akadémiai, 49–70. A lehnici karthauzi kolostor történetét újabban, többek között a szlovák források és szakirodalom felhasználásával, Vida Beáta foglalta össze doktori disszertációjában, ahol a kolostor könyveire is kitér: VIDA Beáta, *A karthauzi rend története a középkori Magyar Királyság területén: A néma barátok megtelepedése és berendezkedése*, Doktori értekezés, Szeged, SZTE, 2017, 216–219.

¹¹⁰ Fol. 233^r–279^v. Ezek szerzőjeként FODOR (1979, i. m. 83–84, 173) és TÓTH (2008, i. m.) is Johann von Neumarktot jelöli meg. Tény az, hogy sok helyen a kódex szövege a Klapper által közölt latin változathoz közelebb áll, mint a *Patrologia latina* Klapper szerint az itáliai szövegahagyományon alapuló kiadása.

¹¹¹ Leírását ld.: VIZKELETY András, *Beschreibendes Verzeichnis der altdutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken*, I–II, Wiesbaden, Harrassowitz, 1969–1973, II. 73–74 (33-as tétel).

¹¹² Gyulafehérvár (Alba Iulia), R III 37. Leírása: SZENTIVÁNYI Róbert, *Catalogus concinnus librorum manuscriptorum Bibliothecae Batthyányanae*, Szeged, 1958, 200 (349-es tétel); JÚLIUS SOPKO, *Codices medii aevi, qui in bibliothecis Slovaciae asservantur ac olim asservabantur*, I–III, Martin, Matica Slovenská, 1981–1986, II. 405. sz.

ve volt. A mindhárom szöveget hozó, a 15. század második felében hat másik kéz mellett Bartholomaeus Smelzar de Chremnicia által másolt,¹¹³ 301 leveles könyvet a század végén egy pozsonyi, Kristóf nevű férfi birtokolta,¹¹⁴ aki 1524-től körmöcbányai plébános volt.¹¹⁵ Ennek megfelelően a kötet pasztorációs munkában segítséget nyújtó műveket gyűjt egybe, például Bonaventura *De praeparatione ad missam*-ját, a bécsi egyetem tanárának, Nikolaus von Dinkelsbühlnek a megtestesülésről szóló traktátusát, a *Stella clericorum*-ot, valószínűleg prédikációírásnál használható, auktoritásoktól származó idézeteket, magyarázatokat zárandoklásról és búcsúkról, illetve több erényekről és bűnökről szóló traktátust. A körmöcbányai plébánia tulajdonában levő másik, Sopko szerint közép-európai eredetű kéziratba, amelynek egyik *scriptora* az 1423-ban másoló Miklós, csak a Cirill-levél eleje került bele rövidebb *exemplumok* és a misézésről szóló szövegek mellé.¹¹⁶

Ezek a kódexek jól mutatják, hogy a *Vita et transitus Sancti Hieronymi* Magyarországon egyrészt a világtól elvonult, szigorú aszkézisre törekvő szerzetesi közösségek számára szolgált követendő mintát felmutató olvasmányaként, másrészt prédikációs segédletnek is megfelelő volt, hiszen Jeromos erényei és a vele kapcsolatos csodák könnyen beépíthetőek lehettek nemcsak a szent ünnepére készített prédikációkba, hanem *exemplum*ként erényekről és bűnökről, a jó halálról vagy bűnbánatról tartott beszédekbe is.

Az apokrif levelek és részleteik magyar nyelvű fordításai is ezt a kettős funkciót látszanak tükrözni. Az *Érsekújvári Kódex* a tanulmány elején említett Ágoston-levele az ágostonos regulát követő, obszerváns domonkos apácák elé állítja példaként az önmegtagadó, Keresztelő Szent Jánossal egyenrangú, erényekben gazdag, tudós és csodatevő hatalommal felruházott aszkétát, aki nem mellesleg szerzetesnők tanítója, lelki vezetője is volt. Nem véletlen, hogy a *Leganda aurea vitája* mellett ezt a korban nagyon népszerű, jelentésgazdag, Jeromos dicsérő szöveget is bemásolták a kódexbe. Az episztola egyes részletei,¹¹⁷ amint azt Horváth Cyrill kimutatta,¹¹⁸ kisebb tömörítésekkel és kihagyásokkal az *Érdy-kódex* Jeromosról szóló prédikációjában is felbukkannak az *Érsekújvári Kódex*-étől eltérő, annál könnyebben érhető, „magyarosabb” fordításban.¹¹⁹ A prédikáció ezt megelőző, az oroszlanos történet után álló része az Eusebiusnak tulajdonított levélből származik.¹²⁰ A zárószakasz¹²¹ pedig a Cirill-episz-

¹¹³ A fol. 291^r-n olvasható bejegyzés szerint: „per manus Bartholomei Smelzar de Chremnicia.”

¹¹⁴ A második pergamen előzéklapon szerepel a tulajdonosi bejegyzése: „Iste liber est domini Cristofferi Arcuensis de Posonio.”

¹¹⁵ Körmöcbánya (Kremnica), Farska Knížnica: Vx XXIV. Leírása: SOPKO i. m. I. 185. sz.

¹¹⁶ Körmöcbánya, Farska Knížnica: Cx III. Leírása: SOPKO i. m. I. 164. sz.

¹¹⁷ PL 22, 281–288.

¹¹⁸ HORVÁTH 1911, i. m. 41.

¹¹⁹ OSZK MNY 9. Kiad. *Érdy codex*, kiad. VOLF György, Bp., MTA, 1876, 563–565. (A könnyebb vizsgálathoz kedvéért az *Érdy-kódex*-beli szövegnél zárójelben megadom a Nyelvemléktár oldal- és sorszámaint is: 359₃₀–363₁₇.)

¹²⁰ A lefordított részek a Patrologia-kiadás 52., 53. és 55. fejezeteiben találhatók: PL 22, 274–277.

¹²¹ *Érdy codex*, i. m. 565–566 (363₁₇–366₁₅).

tolából kerül ki,¹²² szintén bevallottan („sok deklarációt elhagyván, de csak riveden az derekát kijelentvén”¹²³) tömörítő fordításban.¹²⁴ Amint azt Horváth megállapította, mindhárom latin levél Temesvári Pelbárt közvetítésével került a Karthauzi Névtelen kódexébe.¹²⁵ Végül pedig a Cirill-levél 13. fejezete¹²⁶ a ferences eredetű *Kazinczy-kódex* 18–19. levelén önálló példaként¹²⁷ tanította az apácákat Jeromos csodatevő hatalmára.¹²⁸

Sajnos a középkori magyar kéziratok anyaga töredékes volta nem teszi lehetővé, hogy a *Vita et transitus Sancti Hieronymi* 15–16. századi magyarországi használatáról általános érvényű állításokat fogalmazzunk meg. A tanulmányban azonban talán sikerült a három levéllel kapcsolatosan egy-két olyan interpretációs lehetőséget felvázolni, amelyek a középkor végének magyarországi olvasói számára kézenfekvőek lehettek. A kelet-közép-európai szövegek további vizsgálata még árnyalhatja majd e képet, a magyarországi Jeromos-kultusz egyéb emlékeinek elemzése pedig szélesebb értelmezői keretet nyújthat. Azonban a magyarországi kéziratok pontos elhelyezését a mű disszeminációs térképén csak a latin szöveg minél több kéziratát feldolgozó, a főbb szövegváltozatok egymáshoz való viszonyát rögzítő, kritikai kiadása alapján tehetnénk meg. Reméljük, lesz majd erre lehetőség!

¹²² A lefordított részek a kiadás második és harmadik fejezetében olvashatóak: PL 22, 290–295.

¹²³ *Érdy codex*, i. m. 565.

¹²⁴ Horváth Cyrill fentebb hivatkozott tanulmányában (HORVÁTH 1911, i. m. 41.) véletlenül Pseudo-Cyryllus neve helyett Pseudo-Augustinusé szerepel. A megadott *Patrologia latina*-hasábok alapján egyértelmű, hogy csupán elírásról van szó.

¹²⁵ HORVÁTH 1911, i. m. 40.

¹²⁶ PL 22, 309–311.

¹²⁷ OSZK, MNY II. Kiad.: *Kazinczy-kódex: 1526–1541*, kiad. KOVÁCS Zsuzsa, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2003, 35–38 (a kiadásban szintén feltüntetett paginaszámozás szerint).

¹²⁸ Erről részletesebben: KORONDI Ágnes, *A Kazinczy-kódex Szent Jeromos hatalmát illusztráló exemplumának forrásáról = Lelkiség és irodalom: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, szerk. BAJÁKI Rita et al., Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2017, 289–293.

Ágnes Korondi*The Dissemination of the Vita et transitus Sancti Hieronymi in Hungary and East-Central Europe*

The paper outlines the route by which a collection of three letters attributed to Eusebius of Cremona, Saint Augustine, and Cyril of Jerusalem respectively, and often referred to as the *Vita et transitus Sancti Hieronymi*, reached medieval Hungary. These epistles, describing the death and the miracles of Saint Jerome, helped reshape and popularize the Church Father's cult in Renaissance Italy. While the hypotheses referring to the origin and author(s) of the Latin works are subject to debate, their arrival to East-Central Europe is well documented. They were brought from Italy to Bohemia by John of Newmark, chancellor to Holy Roman Emperor Charles IV. Jerome, born somewhere at the border of Dalmatia and Pannonia, and regarded by Slavic people as their apostle, played an important role in Charles IV's imperial representation. This contributed to the dissemination of the *Vita et transitus Sancti Hieronymi* first in Bohemia, then farther in East-Central European. The German and Czech translations of the letters, as well as the numerous Latin copies offer the possibility to remark on the interpretational contexts of these hagiographic texts and the aspects of Jerome's cult emphasized by them. The *Vita et transitus* probably reached Hungary in the 15th century from the direction of Poland as some codices used in Northern Hungary during the 15th century testify to it. Although the cult of Jerome and the three letters might have come to Hungary from Dalmatia where they were popular, no extant manuscript can prove this. By the first decades of the 16th century, some parts of the *Vita et transitus* came to be translated into Hungarian as well. Augustine's letter figures in its entirety in a vernacular codex copied by and for the Dominican nuns living on the Island of Rabbits, near Buda. A fragment of Cyril's epistle landed in a Franciscan codex as an exemplum, while the Jerome sermon in a Carthusian sermon collection prepared for lay brothers and sisters was influenced by all three texts via its source, a Latin sermon written in late medieval Hungary.